

כבוד סבא

ארי כהן

מבוא

המהרי"ק והרמ"א נחלקו אם אדם חייב בכבוד סבו, והסכימו רוב האחרונים לפסוק כדעת הרמ"א, שחייב בכבוד סבו, למרות שפירשו פירושים שונים בדעתו. לאחר בירור מקיף בשיטות האחרונים יתבאר בע"ה הקשיים לפרש את הרמ"א כדעתם. כמו כן יתברר הקושי בפסיקת ההלכה בסוגיה זו, עקב ריבוי הדעות בביאורה.

במאמר זה ברצוני לבאר גם את דברי המהרי"ק ביסודיות. האחרונים מעטו לעסוק בו, כיון שכאמור, פסקו כרמ"א. בע"ה יתבאר שדעת הרמ"א כמעט שמסכימה איתו, ושלא נחלקו כי אם בכמה פרטים. לצורך זה נדון בהרחבה בנושא הכללי של "בני בנים הרי הם כבנים", על אלו מצוות ודינים הכלל הזה חל, ועל אלו אינו חל.

מחלוקת הפוסקים בחיוב כבוד סבו

1. מחלוקת המהרי"ק והרמ"א

כתב הרמ"א (יו"ד סי' רמ סע' כד): "י"א דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (דעת המהרי"ק) ואינו נ"ל, אלא חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו". מקור הדין לשניהם נובע משאלה דומה שנשאלה להם בשו"ת מהרי"ק (שורש ל) ובשו"ת הרמ"א (סי' קיח), בענין הנכד מהו לומר קדיש על סבו כדין בן (נפק"מ, לעכב שאר אבלים על אביהם מלומר קדיש, ועיין שו"ע יו"ד סו"ס שעו בענין זה). שניהם מסכימים שחיוב אמירת קדיש על אביו הוא מצד כבוד אב ואם, וכיון שלדעת המהרי"ק אין הוא מחוייב בכבוד סבו אינו אומר קדיש. ואילו לדעת הרמ"א מותר לו לומר, כדין בן, שכן הוא חייב בכבוד סבו (עיין שם מסקנתם מצד המנהג). הרמ"א (שם, וכן בד"מ יו"ד שם) הביא ראיה לדבריו מרש"י בחומש (בראשית מו, א ומקורו בב"ר על פס' זה) "ויזבח זבחים לאלקי אביו יצחק", ופרש"י: 'מכאן שחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו' (הלימוד הוא מכך שהזכיר את יצחק אביו ולא את אברהם אבי אביו, ועיין בהערה 1 מה שכתבתי בענין הלימוד).

2. שיטות הפוסקים בדעת הרמ"א

כתב האליהו זוטא, שמשמעות דברי הרמ"א, שחייב בכבוד סבו ככבוד אביו ממש, אלא שאם צריך להעדיף אחד מהם, או לענין קדימויות, כבוד אביו עדיף, ושכן הבין הב"ח (שם). וכתב הש"ך (ס"ק כג עפ"י הבי"ח) שנפק"מ להלכתא לדיני ממונות, שהנכד חייב לזון את סבו משלו (כשאין לסבא או לאביו), בדיוק כדין כבוד אביו. עפ"י מיושב מה שהקשו האחרונים² על הרמ"א שהביא מקור לדבריו מרש"י בחומש, שלכאורה מרש"י בנמרא, "דעדיף טפי להלכתא"³, נראה שסותר לדבריו בחומש. דהנה במס' מכות (יב, א) הקשו סתירה משתי ברייתות: "תני חדא, אב שהרג, בנו נעשה גואל הדם. ותניא אידך, אין בנו

נעשה גואל הדם". ובהמשך הקשו עוד "תניא דבי ר' ישמעאל אין הבן נעשה שליח להכות אביו ולקללו", ובין למאן דאמר גואל הדם רשות, ובין למאן דאמר גואל הדם חובה, אסור להכות ולבזות אביו בתור שליח ב"ד, משום שחייב בכבודו. ותרצו שם "הא בבנו הא בן בנו". ופרש"י: "הא דתניא אין בנו נעשה גואל הדם בבנו של רוצח (דהיינו אחיו של נרצח), והא דתניא בנו נעשה גואל הדם בבנו של הרוג קאמר, שהוא בן בנו של רוצח ואינו מוזהר על כבודו". הרי שרש"י כתב בפירושו שאין הנכד מצווה על כבוד סבו, ומטעם זה נעשה גואל הדם לסבו שהרג אביו, ומכאן שאף הנכד נעשה שליח ב"ד להכות את סבו מפני שאינו מוזהר על כבודו, ואילו תניא דבי ר' ישמעאל שאסר קללת והכאת אביו, בבנו ממש ולא בבן בנו. ולפי"ז רש"י בחומש סותר לרש"י כאן. ותירצו האחרונים² כשאבי אביו הרג את אביו נדחית מצוות כבוד סבו מפני מצוות כבוד אביו, שהרי זהו כבוד אביו, שייהרג הרוצח שלו. וזה ממש כהבנת הבי"ח שאדם חייב בכבוד סבו אך כבוד אביו קודם ועדיף ממנו, וכמו שמצינו בגואל הדם.

אולם אין זה מוסכם על כולם שכוונת רש"י שאינו מוזהר על כבוד סבא, פירושו דווקא כשזה בא במקום כבוד אביו, דהנה הכס"מ בהל' ממרים (פ"ה הל"ג) על דברי הרמב"ם שכתב: "וכן המקלל אבי אביו ואבי אמו הר"ז כמקלל אדם משאר הקהל", ציין שמקורו מהגמ' במכות הנ"ל וכפרש"י. והרי הרמב"ם לא חילק שדווקא במקרה שקללת סבו זהו כבוד אביו, אלא ודאי משמע, שבכל מקרה שמקלל סבו, הר"ז קללת שאר אדם. וא"כ מוכח שלדעת הכס"מ, שהשווה בין רש"י לרמב"ם, שתפס את פרש"י במכות כפשוטו, שאינו מוזהר כלל על כבוד סבא, וכפשט דברי הרמב"ם.

ועיין בספר "עיניים למשפט" להגר"י אריאלי (מכות יב, א) שהוכיח שדעת הרמב"ם אינו כפרש"י שנכד נעשה גואל הדם מטעם שאינו מוזהר על כבוד סבא, אלא מטעם שכל הקודם בירושה הוא הקודם בגואל הדם. וממילא לכאורה, בטלה הבנת הכס"מ בדעת רש"י, שהוא כפשוטו.

אלא שבכ"ז נ"ל לומר שרש"י אכן כפשוטו, שהרי "העיניים למשפט" הביא שמקורו של הרמב"ם מפורש במכילתא (קדושים סי' מח) וז"ל: "איש אשר יקלל את אביו, אביו - ולא אבי אביו". וכן פסק המאירי (סנהדרין פה, ב) וז"ל: "בן הבן אעפ"י שראוי לו לכבד זקנו מ"מ אינו בדינין אלו (רצ"ל הכאתו וקללתו)". ואם כן, לא מסתבר לומר שרש"י יניח דברי המכילתא מההלכה, ויפסוק ע"פ המדרש, וא"כ יוצא שלדעת רש"י, אכן אין אדם חייב בכבוד סבו.

עוד הקשו האחרונים⁴ מהגמ' בסוטה (מט, א): "ר' אחא בר' יעקב אטפיל בה (=גדלו בביתו, רש"י) ברב יעקב בר ברתיה. כי גדל, אמר ליה אשקיין מיא, אמר ליה לאו בריך אנא, והיינו דאמרי אנשי, רבי רבי בר ברתך אנא" (פרש"י ד"ה רבי - גדל אותי, גדל אותי ואעפ"כ איני בנך", בר ברתך - "ואין עלי לכבדך כבן"), מכאן שאין הבן חייב בכבוד סבא מדלא השקה רב יעקב לרב אחא סבו מים עפ"י בקשתו. וציין הגר"א (סי' רמ ס"ק לד) שמכאן ראייה לשיטת המהר"ק.

ותירצו האחרונים⁴ שיש לחלק בין בן הבן לבין בן הבת. שבני בנים כבנים, וחייב

בכבוד סבא, ואילו בני בנות אינם כבנים. ולכן רב יעקב שהיה בן בתו של רב אחא, היה פטור מכבוד סבו. ולפי זה מה שכתב הרמ"א שחייב בכבוד סבא עדיין מתפרש שחייב בכבודו ככבוד אביו ממש, אלא שרק בני בנים, ואינו כולל בני בנות. וכן ביאר הגר"א (ס"ק לד), ואף הביא מקור מהמדרש לחלק בין בן הבן לבן הבת. ואילו דברי רש"י במכות שכתב שאינו חייב, יתפרשו עפ"י הבנת האחרונים, שדוקא במקרה של גואל הדם פטור מכבוד סבא.

וכתבו השדי חמד והכלי חמדה בטעם החילוק, שהרי אשה פטורה מכבוד אביה, משום שרשות בעלה עליה, ואם כן הבן הבא מכחה פטור גם כן. והוסיף השד"ח שנראה שזהו יסוד מחלוקת המהרי"ק והרמ"א בפירוש הסוגיא בסוטה (עיין להלן הערה 6 מה שכתבתי בענין זה), שלמהרי"ק אין הבדל בין בני בנים לבני בנות, וא"כ מוכח מסיפור זה שאין הנכד חייב בכבוד סבא כלל, ולכן רב יעקב הדגיש שאינו בנו. ואילו האמרי אינשי' הדגישו דווקא משום שהיה בן הבת⁵, וזה כדעת הרמ"א שמחלק בין בני בנים לבני בנות.

ועיין עוד בערוך השלחן שכתב (יו"ד סי' רמ סע' מד) שאין לחלק בין בן הבת ובין בן הבן בעצם החיוב לכבוד סב וא"כ על פי דברי השד"ח הנ"ל הנכד פטור מכבוד סבו. אך מכח הגמ' הנ"ל דייק מדברי רש"י שאין כבוד הבת דומה לכבוד הבן. ודייק זאת מרש"י בד"ה "בר ברתך אנא". פרש"י - "ואין עלי לכבדך כבן". כלומר כבן איני חייב מצד היותו בן הבת, אך מיהו חייב בכבוד כלשהו אף בני בנות (ולעצם דיוקו עיין מש"כ הערה 6). ומ"מ צ"ע על דברי הב"ח שכתב שחייב בכבוד סבא כדין כבוד אבא, בלי שום חילוקים. ואם כן מה יעשה עם סוגייה זאת, שמוכח ממנה שיש לחלק בדין זה. שאם לא כן, משמע שאין חיוב כלל!

אולם האחרונים דחו תירוץ זה מכח סוגיות רבות והוכיחו שבני בנות דינם שווה לבני בנים. ועיין באריכות בשד"ח ח"א עמ' 483 ובתורה שלמה בראשית לא אות קא ובגיליון הש"ס ביבמות (סב, ב), ואכמ"ל. ועיין עוד לקמן מה שכתבתי להקשות על תירוץ זה. יש מהאחרונים⁷ שתירצו שאין אדם חייב בכבוד אבי אביו לאחר מות אביו. לפי זה מובן מה שכתב רש"י שאינו מוזהר על כבוד סבו לגבי גואל הדם, וזאת מפני שאביו נהרג, וממילא כבר אינו מצווה על כבוד סבו. ועפ"י זה מתישב גם מדוע רב יעקב לא הישקה את רב אחא, שהרי היה יתום והיה פטור מכבוד סבו.

על פי הסבר זה מיושב גם פירוש רש"י בחומש. כשזבח יעקב ולא הזכיר את אברהם, הרי יצחק אביו כבר מת, וכבר נפטור מכבוד סבו. כמובן שלתירוץ זה, אין אנו זקוקים לחלק בין בני בנים ובני בנות, ושניהם שווים בכבוד הסב.

לפי פירוש זה נפרש את דברי הרמ"א, שחייב בכבוד סבו בדיוק כדין כבוד אביו, כדברי הב"ח, אלא שאינו נוהג דין כבוד סבא לאחר מיתת האב. ונ"ל שיתכן לפרש כך את כוונת הרמ"א במה שכתב: "דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו", שלא התברר במה העדיפות. וניתן לומר שכבוד אביו עדיף מצד שנוהג לאחר מיתה, ואילו כבוד סבו, אינו נוהג אלא בחיי האב. ואם כנים דברינו, אין הכרח לומר שכאשר יש לבחור בין הסב לאב, האב קודם, אדרבא ניתן לומר שסב קודם מצד שגם האב חייב בכבוד הסב (עיין מה

שכתבתי הערה 8, ועיין עוד שו"ת רע"א סי' סח מה שהקשה על חילוק זה ומה שתירץ (שם).

אמנם לפי דברי הכסף משנה שהבאתי לעיל לא נוכל לקבל תירוץ זה, שהרי הוא הביא מהמכילתא שאין חיוב כלל לכבד את הסב, וזאת אפילו בחייו, וציין שזו גם כוונת רש"י, וא"כ ודאי שלא נוכל לצמצם את רש"י שאינו חייב בכבוד הסב רק לאחר מיתת האב, אלא על כרחינו לפרשו כפשוטו, שאינו מוזהר כלל על כבוד סבא. ובלא"ה כבר הקשה על תירוץ זה בספר "עין הרועים" (בן המהרש"ם) ערך כבוד אבי אביו.

3. סיכום השיטות

לדעת המהרי"ק אינו חייב כלל בכבוד סבא, ואילו הרמ"א חולק וסובר שחייב בכבוד סבא, אך שחייב בכבוד אביו יותר, וראייתו מרש"י בחומש. וכתבו האחרונים בדעתו שחייב בכבוד סבו כדין כבוד אביו ממש, ונפק"מ שחייב לזון את סבו כשאין לסבו או לאביו.

אלא שכדי ליישב דבריו נאמרו שני חילוקים אפשריים בדיון זה:

(א) כל זה שחייב לכבדו, זה דווקא בבני בנים.

(ב) כל זה שחייב לכבדו, הוא רק בחיי אביו.

הב"ח לא חילק כלל בדברי הרמ"א, וצ"ע על שיטתו מה יעשה עם הגמרות הנ"ל.

גם מה שכתב הרמ"א שחייב בכבוד אביו יותר יתפרש על אחד משני אופנים:

(א) במקרה שיש לבחור בין האב או הסב, כבוד אביו עדיף וקודם.

(ב) כבוד אביו נוהג גם לאחר מיתת אביו, לעומת כבוד הסב שאינו נוהג לאחר מיתת האב (ולדעה זו יתכן לפרש שכבוד הסב אף עדיף וקודם לאב).

הבעיות בשיטות הפוסקים

1. הנה דעת הרמב"ם והמאירי (לעיל) שאינו מוזהר על כבוד סבא, שהרי על קלתו והכאתו חייבים כשאר אדם, וכ"נ מפשט לשון רש"י במכות. גם משאר כל הראשונים שדברו בסוגיה זו (הלא המה הסמ"ג, ר' ירוחם, היראים, הריטב"א במכות, וכן משמע בס' חסידים סי' שמה ועוד) משמע שאינו חייב בכבוד סבא. אמנם נמצא בשד"ח (ח"ג מערכת הכ' סי' קכא) בשם אחרון שיש בזה מחלוקת ראשונים. והביא שם שדעת ר' יונה, מנורת המאור וספר חרדים שחייב בכבוד סבא. וכתב "תימה שלא זכר שר מחלוקת הראשונים בזה".

ונ"ל שאין הדברים מדויקים, ונפלה ט"ס בהעתקה, וצ"ל ור"י במנורת המאור, וכונתו לר' ישראל אלנקאווה בעל מנורת המאור הקדמון, ואין כונתו למנורת המאור המצוי בידנו (ר' יצחק אבוהב), שהרי שם בכלל לא מוזכר שחייב בכבוד סבו אנב הלכות כבוד אב ואם (ולפי זה אף מנורת המאור שבידינו מצטרף לדעת כל הראשונים הנ"ל שאינו חייב, מזה שהשמיט את דברי מנורת המאור הקדמון למרות שידוע שהעתיק ממנו קטעים נרחבים). ואף מר' יונה לא משמע כדברי השד"ח, שכך כתב בספר היראה: "וכבד אחיך הגדול

ואחי אביך⁹ ואחי אמך ובעל אמך ואשת אביך". הרי שהשמיט לגמרי דין כבוד סבא. ואף דעת ספר החרדים, שהזכיר בשד"ח, אינו אלא דעת ספר מנורת המאור, ומשם העתיק החרדים דין חיוב כבוד סבא וז"ל: "כתב נמי הר"י בספר מנורת המאור, נתיב יד דאבי אביו בכלל אביו וכן אם אביו ואם אמו בכלל אמו וכן אבי אמו. והכי איתא בבראשית... והביאו לשון זה בחומש רש"י ורמב"ן משמע בשניהם דאורייתא, אלא דאביו מחייב טפי מזקנו וה"ה לזקנתו. וטעמא דכולהו משום דבני בנים הרי הם כבנים". וטרחתו ומצאתי שלשון מנורת המאור המובא כאן אינו במדויק כלשון הספר המצוי בדינו, אלא לשונו כלשון הרמ"א, ואילו כל התוספת בדבר החיוב דאורייתא, וכן הנימוק בטעם חיוב של כבוד סבא, אינו מבעל מנורת המאור, אלא תוספת של ספר החרדים.

נמצא לסיכום, שמלבד דעת מנורת המאור הקדמון שכתב "הילכתא ללא טעמא" שחייב בכבוד סבו ודעת החרדים שהסכים עמו והוסיף טעם משלו, וכן הביא ראה מרש"י בחומש, לא נמצא שום ראשון שעומד בשיטתם. ואף המחבר השמיטו כליל משולחנו הטהור. לפי זה נראה דעת המחבר כדעת הראשונים, שאין חייב בכבוד סבו, וכן פסק באליהו זוטא (סי' א) כדעת המהרי"ק (וכ"כ בשד"ח ח"א שם בשם אליהו זוטא ולמעין הישר בדברי אליהו זוטא ראה שנפלה ט"ס בגליון רע"א על השו"ע בענין זה).

2. המהרי"ק הביא שלש טענות עיקריות לביסוס דבריו: א. לא מוזכר בשום מקום בפירוש שחייב בכבוד סבו. ב. אין ראייה מדין בני בנים כבנים שהרי מצאנו זאת רק לענין פרו ורבו. ג. הוכחה מגמ' (יובא להלן). והתימה על הרמ"א ושאר הפוסקים (חוץ מהב"ח) שלא התייחסו כלל לדברי המהרי"ק וטענותיו, ובפרט שלא ניסו לסתור ראייתו מהגמ' (ועיין בהערה 10 מה שכתבתי לדחות ראיות הבי"ח).

3. עפ"י המבואר לעיל נמצא שיסוד המחלוקת בין המהרי"ק לחרדים תלוי בדין אם אומרים בני בנים כבנים. וכן כתב בשד"ח בח"א עמ' 683 בשם האחרונים שאכן זהו יסוד המחלוקת (אמנם בח"ג חזר בו וכתב לתלות מחלוקת המהרי"ק ורמ"א בדין אם בני בנות כבני בנים, כדלעיל, וצ"ע). ולפי זה מדוע השמיט הרמ"א נימוק זה של בני בנים כבנים, שהוא העיקרי והסתפק בראיית החרדים מרש"י בחומש שהיא ראייה חלשה, ושנראה שאף החרדים הביאו רק כחזוק.

4. הקשה האליהו זוטא שבשו"ת הרמ"א (סי' קיח והובא לעיל) נשאל הרמ"א בפירוש בדין בן הבת בענין הקדיש, וכתב שחייב בכבוד סבא, ואם כן בודאי שאין דעת הרמ"א לחלק בין בן הבן לבן הבת בדין זה. ונ"ל להוסיף שגם אינו מחלק בין לאחר מיתה לבין חי האב, שהרי לא הזכיר כלל חילוק זה כתנאי לאמירת הקדיש, ורק התנה שהאם אינה מוחה. והרי אם פטור מחובת כבוד סבא שלא בחיי האם, היה לו לפרט זאת, שהרי ייתכן שהאם תמחה גם לאחר מיתה ע"י צוואה (עיין שו"ת רע"א סי' סח).

5. עוד נ"ל להקשות מדברי הד"מ עצמו (אהע"ז סי' קטו אות ו). דהנה בענין עוברת על דת יהודית כתב הד"מ בשם המרדכי, וז"ל: "דאם מקללת זקנו של בעל לפני בעל, הוי מקללת אבי בעלה בפני בנו, עכ"ל (המרדכי), וצ"ע דהא אין הבעל חייב בכבוד זקנו ככבוד אביו ואין ראייה מזה לזה" (ולעצם השגתו על המרדכי עיין מה שכתבתי הערה 11). הרי שמתוך דברי הרמ"א כאן מתברר שאין אדם חייב בכבוד סבו כמו שחייב בכבוד אביו. ואלו לכל האחרונים שפירשו דבריו, בין אם כתבו בדעת הרמ"א שאינו מחויב לאחר מיתת האב, או שחייב בכבוד סבו רק בנן בנו, כולם מודים שחייב בכבוד סבא בדיוק כדין כבוד אביו, אלא שאביו קודם ועדיף מסבו, ואם כן דברי הרמ"א כאן אינם מתישבים עם דבריו בתשובה לפי כל דברי האחרונים הנ"ל.

הבנה מחודשת במחלוקת המהרי"ק ורמ"א

1. הקדמה - פירוט הסוגיות כדין בני בנים כבנים.

נ"ל לברר את שיטת רש"י ורמ"א בדרך אחרת שלא כהבנת כל האחרונים הנ"ל, ועל פי דברי יתברר שהמחלוקת בינם לבין המהרי"ק מצטמצמת לשני ענינים בלבד. ומן הצורך להקדים כאן את כל הסוגיות שבהן עוסקים בשאלה באלו מקרים בני בנים דינם כבנים, שהרי כאמור, זהו המפתח לפתרון בעייתנו.

א. מצות פרו ורבו - אדם שבניו מתו בחייו והשאיר נכד, בני בנים כבנים, וקיים המצוה (ברייתא ביבמות סב ב).

ב. בדין ירושה - ונפק"מ שאף יורשי הבן קודמים לבנות, ובני בנות כבנות, ויורשים קודם לאחי האב (ב"ב קטו א). דורשים זאת מהפסוק "ובן אין לו - עיין עליו" (דורשים מהמילה אין, ועיין מחלוקת רגמ"ה ורשב"ם כיצד דורשים ממלת אין).

ג. בדין יבום - אם מת האב ולא הניח בן בחיים, אך יש לו נכד, אשתו פטורה מיבום (עיין תוס' ב"ב שם שתי שיטות למקור דין זה).

ד. מעביר בנו למולך - חייב מיתה גם על בן הבן ולא רק על הבן (סנהדרין סד, ב). המקור לכך הוא מהפסוק "ובתתו מזרעו".

ה. חיוב ללמד בנו תורה - חייב ללמד גם את בן בנו (קידושין ל, א). דין זה נלמד מהפסוק "והודעתם לבניך ולבני בניך".

ו. בדין יעוד אמה עבריה - מותר לו ליעדה לבנו אך אסור ליעדה לנכדו, דכתיב "ואם לבנו יעדנה" - ולא בן בנו (ירושלמי קדושין ט, א).

ז. בענין עדות - ישנה מחלוקת אמוראים אם לנכד מותר להעיד על סבו (סנהדרין כח, א). למסקנת הגמ' שם קבעו הלכתא שנכד אסור להעיד לסבו. מגמ' זו הביא המהרי"ק ראייה לשיטתו דבני בנים אינם כבנים, שהרי אם דין בני בנים כבנים זו הלכה פשוטה בכל התורה, ולא רק בפריה ורביה, כיצד ייתכן שיחלוק אמורא על ברייתא ויסבור שבני בנים אינם כבנים?

ח. בת כהן שנתגרשה לענין אכילה בתרומה - הגמ' (יבמות ע, א; קדושין ד, א) אומרת שאין צורך בפסוק "זורע אין לה", כדי ללמד שאינה אוכלת בתרומה כאשר יש לה מבעלה ישראל בני בנים, כיון שבני בנים כבנים.

בפירוש גמ' זו נחלקו רש"י ותוס'. לדעת רש"י סברת בני בנים כבנים היא סברה פשוטה, ולכן ציין שהמקור לכך הוא מפרו ורבו (מקרה א). ונראה שגם רע"א סובר שבני בנים כבנים היא סברה פשוטה, דהנה בשו"ת שלו (סי' מב) כתב לחייב סב במילת נכדו ופדיונו כשאין אב מצד שבני בנים כבנים. אלא שקשה לדעתם, מדוע נצרכו לגזה"כ בכל שאר המקרים שבני בנים כבנים, הרי זו סברה פשוטה? ועוד קשה, מה יעשו עם קושיית המהרי"ק (מקרה ז)?

לעומת רש"י, תוס' פירשו שהסיבה שלא איצטריך קרא הוא מפני שכתוב "זורע אין לה", ומילת "זרע" כוללת אף בני בנים, ורק מילת "בן" ממעטת בן הבן. לפי זה מובן מה ששאלה הגמ' לגבי מעביר בנו למו"ך: "בנו אסור בן בנו ובן בתו מנלן?" מפני שממילת "בן" הרי ממעטים בני בנים, ואילו בתירוץ אכן דרשו ממילת "זרעו" שכולל אף בני בנים. ומה שמצאנו בדין ירושה (מקרה ב), שאעפ"י שכתוב מילת "בן" דורשין בני בנים, זה מפני שדורשין ממילת "אין". וכן נראה דעת הרמב"ם (עיין תורה תמימה ויקרא כב אות עד) וכן נראה לדייק בדעת הרשב"ם (בב"ב קמג, ב ד"ה "בבני בנים") עיין שד"ח ח"א עמ' 683 בשמו.

אמנם לדעת התוס' עדיין צ"ב מה נשתנה דין פריה ורביה שבו בני בנים כבנים ללא גזה"כ? ונ"ל לומר שדין זה נלמד מדין ירושה, ושניהם דין אחד. שאם נכד אינו נחשב כבן, אז ממילא גם לא יירש קודם לבנותיו. וכן הפוך, שאם בני בנים יורשים קודם לבנות, אזי נחשבים כבניו של אדם.

כעין זה כתב ר"י (תוס' ב"ב קטו, א) שדין בני בנים כבנים ביבום נלמד מירושה. ונראה שסברתו כנ"ל, שאם הנכד נחשב בנו כדי ליורשו אזי פוטר מיבום, ואם לא- אזי גם לא פוטר מיבום (וזהו עצם טענת בנות צלפחד למשה עפ"י חז"ל). וא"כ נמצא שדין ירושה, הוא המקור לסברת הגמ' בדין פרו ורבו שבני בנים כבנים, וממנו נלמד לדין בת כהן (יבואר להלן). ונראה שניתן לתלות מחלוקת החרדים (רמ"א) ומהרי"ק במחלוקת זו. שלדעת החרדים בני בנים כבנים מסברה פשוטה, וכדעת רש"י, וע"כ חייב בכבוד סבא. ואילו המהרי"ק סובר כתוס', שרק כאשר יש ראייה לכך אנו אומרים שבני בנים כבנים, וממילא פטור מכבוד סבא. וכן כתב בפירוש בשד"ח (שם) בשם הר" אהל יעקב לתלות מחלוקת הרמ"א והמהרי"ק במחלוקת רש"י ותוס' בענין אם בני בנים כבנים.

הבנה מחודשת בשיטות הפוסקים

שיטת רש"י: כבר כתבנו את הקושי לומר שבני בנים כבנים זו סברה פשוטה בכל הדינים. ע"כ נ"ל ליישב את שיטת רש"י כך: כל מקום שבו הכלל בני בנים כבנים אינו בא לדון בנכד, אלא רק מגדיר את מעמדו של הסבא (או הסבתא), אומרים בני בנים כבנים, ואילו בכל מקום שהדיון הוא בדין המערב באופן מעשי גם את הסבא וגם את הנכד, אין

אומרים שבני בנים כבנים, אא"כ נמצא כן מצד גזה"כ.

ולכן בדינים של פרו ורבו, יבום ובת כהן, שרק מגדירים את מצב הסב, האם הסב קיים פריה ורביה, האם הסבתא עדיין חייבת ביבום, או האם מותר לסבתא לאכול בתרומה, ואין נפק"מ לדינא לגבי הנכד, שם אומרים את הכלל שבני בנים כבנים. לעומת זאת, במעביר נכדו למולך, או יעוד אמה עבריה שיש השלכות לגבי הנכד לא נאמר בני בנים כבנים, אא"כ יש גזה"כ, כמו בדין ירושה.

ואם כנים דברינו דעת רש"י מצטרפת לדעת המהרי"ק ותוס'. ומה שכתב בדין בת כהן שבני בנים כבנים נלמד מפרו ורבו, אין רצונו לומר שכך הדין בכל דיני נכד, אלא רק שבני מקרים אלו (ולדעת תוס' הוא הדין ביבום כמוסבר לעיל). ואכן אין כלל זה מוזכר בש"ס אלא לגבי שני מקרים אלו. ועפ"ז מתבארים דברי רש"י שכתב (במכות) שאינו מזהר על כבוד סבא כפשוטם וכדברי המכילתא (ושלא כדעת האחרונים שניסו להעמיס כוונות בדעתו). וכן המעשה ברב יעקב בסוטה יתפרש כפשוטו שאינו חייב בכבוד סבו מצד שאינו בן (עיין הערה 6 שיש שדייקו ברש"י כן), ומה שכתב רש"י בחומש אין זה כי אם ליישב פשוטו של מקרא, ומ"מ אין הכרח לדייק מפרש"י בחומש שיהיה חייב בכבוד סבא (עיין הערה 1). ומעתה כיון שאין מי שסובר שבני בנים כבנים גם ללא גזה"כ, חוץ מדין פרו ורבו (ודין בת כהן לרש"י, ויבום לדעת תוס') הרי שאין מקום לקבוע שלענין כבוד סבא בני בנים כבנים, וצ"ע על החרדים, מנין לו קביעה זו.

שיטת המהרי"ק: כעת נזכה להבין את דברי המהרי"ק, ויתבאר לנו שלא נעלם מעיני קדשו, לא רש"י בחומש, ואף לא כל הסוגיות הנ"ל, ודלא כפי שהאשימו הט"ז (יו"ד שם סק"כ). ונ"ל שדברי המהרי"ק בטענה א, שלא מצאנו בשום מקום שיהיה חייב בכבוד סבו, הם אמת לאמיתה, שהרי אכן לא מצאנו ראייה לכך לא בש"ס ולא בכל דברי הראשונים (ואין להוכיח מרש"י בחומש ולהניח כל דברי הראשונים). ומה שהסתפק המהרי"ק בהוכחה בדרך השלילה, ולא ציין כמקור לדבריו את רש"י במכות כפי שציין הגר"א, הוא מפני שאין הכרח לפרש את רש"י כפשוטו שם, וכמו שהבאנו בשם האחרונים לעיל.

ומה שכתב בטענה ב שאין ראייה מהכלל של בני בנים כבנים, שכלל זה הוא רק בדין פרו ורבו, אין כוונתו לומר שלכל הדברים בני בנים אינם כבנים חוץ מפרו ורבו, שהרי הוכחנו לעיל שזה אינו כך, אלא כוונתו שרק בדין פרו ורבו בני בנים כבנים מצד הסברה ללא גזה"כ. וממילא בדין כבוד סבא שאין גזה"כ, אינו לנו לומר מסברה שבני בנים יהיו כבנים, ויהיו חייבים בכבוד סבא. ומה שהוכיח בטענה ג מעדות, באמת זו ראייה אלימתא, ומה שניסה הבי"ח ליישב, המעיין הישר יראה שאין בדבריו תשובה. וכן הסברו לר' אבא בגמ' שם אינה כדעת הראשונים בסוגיה שם, ועיין ביד רמה ובריטב"א ואכמ"ל.

שיטת הרמ"א: כפי שראינו דעת הרמ"א נבעה מדברי החרדים, אך לא לחינם השמיט את נימוקו העיקרי של החרדים, שבני בנים כבנים, כיון שגם הוא סובר כדעת כולם שבני

בנים אינם כבנים בלי גזה"כ, חוץ מהדין של פרו ורבו (או בת כהן). וממילא לפי זה בני בנים אינם כבנים לענין כבוד סבא ועפ"י הדין אין חיוב לכבד סב. ומכאן שבודאי לא סבר הרמ"א כדעת האחרונים שהשוו בין כבוד סבו לכבוד אביו ממש, וכמו שהוכחתי לעיל מהר"מ עצמו, וגם אין נפק"מ לענין לזון את סבו משלו כפי שכתב הש"ך (ועיין בבית לחם יהודה על השלחן ערוך שם שחולק על הש"ך). ומה שכתב הרמ"א שחייב בכבוד סבו והביא ראיה חלשה מרש"י בחומש, נראה לי שכוונתו לומר שחייב בכבוד כלשהו כלפי סבו. ובענין גדר אותו כבוד שחייב בו, נראה לע"ד שבשני דינים בלבד נחלק הרמ"א על המהרי"ק :

- (א) בדין אמירת קדיש, כדמוכח בשו"ת רמ"א.
(ב) שחייב לכבדו בקימה והידור כשאר זקנים (ואף אם הסבא צעיר מגיל שבעים).

ונ"ל שרמז לכך מדהכניס את ההגה שלו בסע' כד, ששם כתב השו"ע שחייב אדם בכבוד חמיו. ולכאורה היה ראוי לכתוב זאת מיד בתחילת הסימן, כשכתב השו"ע שחייב בכבוד אביו ואמו, שגם סבא בכלל זה (וכמו שסידר הב"י סי' רמ"ה, בדין חיוב האב והסב ללמד תורה לבנו ונכדו), או לכל הפחות בסעיף של כבוד אחיו הגדול או כבוד אשת אביו. ועל כן נראה שרצה לומר בזה שחייב בכבוד סבו דוקא ככבוד חמיו, דהיינו שחייב להדרו בקימה וכמו שכתבו הפוסקים¹², ועוד שכבוד חמיו לכל הדעות הוא רק מדרבנן (וי"א שאינו חייב כלל - עיין בב"ח), מה שאין כן לגבי כבוד אחיו הגדול ואשת אביו שיש אומרים שזה מדאורייתא (עיין פת"ש ס"ק יח).

ומצאתי לי תנא דמסייע בסדור "הבר - מצוה" עם פסקי הגר"ע יוסף, קיצור הלכות כבוד אב ואם, שגם כתב שחייב רק בדין קימה (ועדיין לא זכינו לתשובה מלאה בענין זה, ואולי יאיר ה' עינינו ונמצא מי שכתב כן בפירוש).

ס כ ו ם

כתב הרמ"א שחייב אדם בכבוד סבו אך שחייב בכבוד אביו יותר. הסכימו כל פרשניו שכוונתו לחייב בכבוד סבו ממש ככבוד אביו, אלא שאביו קודם ועדיף ממנו. והסברים שונים נאמרו בדעתו: י"א שכל זה דוקא בבני בנים ולא בבני בנות וי"א שדוקא בחיי האב אך לא אחרי מיתתו. ומ"מ לכל השיטות הוקשה לי שהרי לא קם אף ראשון (חוץ מאחד שכתב כן ללא נימוק) שיחייב בכבוד סבא. וראינו שדין זה תלוי בשאלה האם אומרים תמיד שבני בנים כבנים. והארכנו בזה להוכיח שדעת כולם שאין אומרים בני בנים כבנים מבלי גזה"כ, למעט דין פרו ורבו לדברי הכל. ואם כן אין ראיה גם מצד זה לחייב בכבוד סבא. וכל זה היה ידוע אף לרמ"א, שהעתיק דעתו מספר חרדים והשמיט את הנימוק שלו מצד שבני בנים כבנים, ונשאר עם ראייתו הקלושה מרש"י בחומש. והעלינו שרצה לומר שזה כעין אסמכתא לחייב בכבוד סבו במשהו, ובפנים בארנו שזהו דין קימה, ושכן פסק הגר"ע יוסף.

ה ע ר ו ת

- 1) עיין בספר "עיניים למשפט" על מכות (יב, א) שהקשה על הרמ"א שהתבסס על רש"י זה ולעומתו הביא את דעת הרמב"ן שם שחלק על רש"י, ופירש המדרש בדרך אחרת (ולע"ד נראה שאפשר ליישב את קושיית העיניים למשפט ע"פ דרשות הטי"ז על התורה, ע"ש).
- 2) עיין אוצר מפרשי התלמוד מכות דף תקמ"ז הערה 291, וכן עיין בנו"כ השר"ע, ובשד"ח ח"ג כלל קכא (ויש להעיר שהקושיה היא רק מפירוש רש"י ולא מעצם הגמ' כי יש בזה גירסאות, עיין פירוש ר"ח).
- 3) כ"כ בגליון המהרש"א (שר"ע שם) "שיש בזה משום אין למדים מן המדרש", וכ"כ האליהו זוטא "שאינו לדחות ראיה מש"ס משום דקדוק במדרש".
- 4) יד אברהם (שר"ע שם), פת"ש (ס"ק כא), בשד"ח (שם), בכלי חמדה פרשת ויגש ובביאור הגר"א ס"ק לד.
- 5) אין זה הכרח מפני שמצאתי גירסה בעין יעקב (והביאו בפת"ש ס"ק כא) וז"ל: "אתו בריך אנא? בר ברתך אנא".
- 6) והנה האליהו זוטא חולק על ערוה"ש בזה. ובפירוש כתב לדיק מרש"י שם, שאינו חייב כלל, וכן משמע מפת"ש (ס"ק כא - עיין הע' 5). ונ"ל שדייקו כן, מדכתב רש"י על טענת האמרי אינשי שאמרו "בן הבת אני", "ואעפ"כ איני בנך ואין עלי לכבדך כבן", משמע שהפטור הוא לא מצד שאני בן הבת, אלא מצד שאיני בנך כלל!
- 7) תירוץ הלוויית חן למכות והובא בשר"ת רע"א סי' סח ובגר"ש קלוגר בשר"ת טוטריד וכן בשד"ח ח"ג (שם) בשם יפה מראה ע"ש.
- 8) לפי דעת הלוויית חן חייב בכבוד סבו יותר מכבוד אביו, ועפ"י דברי יתכן לפרש שאין כאן מחלוקת, שהלוויית חן דיבר על כיבוד בחיים שבוה הסב קודם, ואלו הרמ"א שכתב שאביו עדיף התכוון לכך שנוהג גם לאחר מיתה מה שאין כן בסבו.
- 9) ואמנם גם הבן איש חי והברכ"י הביאו דין זה והעתיקו מר"י בספר היראה אלא שצ"ב מנין לו לר"י שחייב בכבוד אחי האב ואחי האם שלא הוזכרו בגמרא (כתובות קג, א).
- 10) וזו תמצית טענות הבי"ח : א) ודאי שיהיה חייב בכבוד זקנו יותר מכבוד חמיו, וכן יותר מאשת אביו ובעל אמו. ב) הרי שחייב הסבא ללמד לנכדו תורה, מכאן ברור שיהיה הנכד חייב בכבודו (וכ"כ הכלי חמדה ותורה תמימה). ג) ניסה לסתור ראית המהר"ק. והנה לגבי טענות ב' וג' תמצא תשובה מתוך דברי במסקנת העבודה. לגבי טענה א' דין כיבוד אשת אביו ואחיו הגדול לרוב הראשונים זה דאורייתא. ועיין בקיצור כללי שלש עשרה מדות בסוף ברכות שכתב בשם התוספות שאין למדים קל וחומר מדאורייתא לדרבנן (או ההיפך), ודין כבוד סבא עפ"י מה שיתבאר בסוף עבודה הוא מדרבנן (חוץ מדעת החרדים). ועיין שר"ת "תורה לשמה" (סי' רסה) שרצה להשוות דעת הכל שהוא מדי"ס.
- 11) ואליבא דאמת אין השגתו השגה, דיעויין בשטמ"ק שכמה ראשונים סוברים שהאיסור לאשה לקלל זה מצד ביזיון הבעל, ולא מצד כבוד אב ואם, ונפק"מ למקללת בעלה גופה. ובזה מיושב אף קושיית הבי"ע על הרמב"ן (ע"ש).
- 12) פת"ש סק"כ עפ"י סברא וכ"כ הבי"ח עפ"י מדרש (ע"ש).